

FODOR GÉZA LEVELE SÁNDOR IVÁNNAK

Kedves Iván!

Elnézésedet kérem – ha ugyan egyáltalán elnézhető – azért az udvariatlanságért, hogy hónapokon keresztül nem reagáltam kedves könyvküldeményedre. Mentségemre szóljon, vagy ha mentéség nincs is, legalább megértésedet kérem azért, hogy a túlterheltség és a hajszoltság hónapjai vannak mögöttem, amikor külső feladatokkal versenyt futva nem tudtam odaadni magam olyasminek, ami nagyon is belső ügy – ezzel nemcsak magamnak kielégületlenséget, de sokaknak sérelmet is okozva. A *Hamlet*-esszét persze azonnal elolvastam, de az egész kötet ismeretében szerettem volna köszönetet mondani kedvességéért. Most, a szünidőben tudtam végre valamit kedvemre is olvasni. Az esszégyűjtemény megint lenyűgözött azzal, hogy milyen sokféle az érdeklődésed, miközben szilárd centruma van, s hogy milyen nagy érték az a mély gondolkodás, amely írásaidat jellemzi, s amely oly ritka abban a felületesen fecsegő közegben, amelyben élünk. Lenyűgöző továbbá a stílusod, a minden irodalmiaskodástól ment igazi írói kvalitás, sűrítő erő és plaszticitás. Egyértelmű: a *Karácsonyi szövegrétegek* lényeges, fontos könyv.

Mivel az én kompetenciám távolról sem olyan tágas, mint a Tiéd, az érdeklődésen túl hozzászólni csak a *Hamlet*-problémához merek. Lehet, hogy az én nézőpontom következménye csak, de ezt az írást érzem a kötet csúcsának, s mindenképpen a *Hamlet*-receptió egyik legjobb teljesítményének. Minden mondata elgondolkoztatott, s a legtöbb őszinte rokonérzéssel töltött el. Amikor pedig további kérdések támadtak bennem, nem annyira vitáztam Veled, mint inkább tovább meditáltam olyan rejtélyeken, amelyek átlátásához egy élet is kevés, s amelyeken valószínűleg addig fogok töprengeni, ameddig töprengeni tudok – de, úgy vélem, ezzel valamennyien így vagyunk, akiknek ez a csodadarab személyes ügyünk. Engedd meg, hogy megosszak Veled néhány kérdést. Azt mondod: „Valójában Hamlet maga mondhatná csak el azt, amit »tud«, ami tapasztalata és felismerése.” (237. o.) Nagyon sokatmondónak érzem, hogy a „tud” szót idézőjelbe tetted. Hamlet valóban nagyon sok mindent tud, tapasztal, felismer, de nem lehet, hogy a sok-sok tudást, tapasztalatot, felismerést nem képes át- és összefogni, azaz az Egész, amivé benne a tudások, tapasztalatok, felismerések összeállnak, csak élmény, vízió, valami abszolút közvetlen, nem racionalizálható és megfogalmazható? Vagyis: nem lehet, hogy a Hamlet-probléma lényege éppen az, hogy nem megfogalmazható? Tehát hogy *valójában ő* maga sem mondhatná el?

Fortinbras! A Hamlet-figura problémái mellett számomra a darab legnagyobb talánya. Azt írod: „Fortinbras többnyire operettfigura maradt.” (240. o.) Tapasztalatom szerint ez csak a '60-as évekig volt így. Azóta – ha nem hagyják el teljesen – egyértelműen negatív, elidegenített, szatirizált figura, a nyers hatalom, erőszak, a gengszterizmusnak minősülő politika képviselője, aki nem tudja felfogni a bonyolult dolgokat, vagyis vele valami olyasmi jön, ami talán még a Claudius uralmánál is rosszabb. A magamagát Hamlettel azonosító értelmiség mintha Fortinbrason állt volna bosszút minden sérelméért. A IV. 4. elejét így interpretálok: „Fortinbrasnak csak hat sora van itt, ám ebből

nem kevesebbet tudhatunk meg, mint hogy (éppen) cselet vet, ugyanis miközben a lengyelek ellen vonul, ám valójában dán birtokokat kíván visszaszerezni – követével annyit üzen csak Claudiusnak, hogy »igényli országán az átkelést.« (240. o.) Biztos, hogy még mindig sok mindent nem vettem észre ebből a kimeríthetetlen darabból, de arra, hogy Fortinbras Cornelius és Voltimand küldetése után és nagybátyja rendreutasítása után is dán birtokokat kívánna visszaszerezni, s a Claudiusnak küldött üzenet csak taktika volna, semmi támpontot nem találok a szövegben. Van viszont néhány dolog, amivel nem szokott számot vetni a *Hamlet*-irodalom. Nem is annyira arra gondolok, hogy Hamlet mégiscsak Fortinbrasra hagyja az országot, mint inkább a „hogy vádol engem minden alkalom” monológra a „Példák, nagyok...” sortól odáig, hogy „Az valódi nagy, / Ki fel nem indul, ha nagy oka nincs; / De szalmaszálért is küzd nagyszerűen, / Midőn becsület az, mi fennforog”. Ez a lovagi eszmények világába vezet bennünket, s ha Hamlet apjának és Fortinbras apjának arra a bizonyos párbajára gondolunk, nem sejlík-e fel a darab mélyén a lovagkor, a lovagi múlt? Biztos, hogy ez kétes értékű, mint a 250. oldalon célzol rá? Nem lehet, hogy a mindent bonyolultnak, bizonytalanak, ambivalensnek látó Hamlet számára ez egy irigyelt, tiszta, egyszerű, átlátható világ? A még „ki nem zökkent idő”? Tanulságos lenne megvizsgálni, hogy Shakespeare életművében hogyan, milyen fénytörésekben jelenik meg a lovagi múlt. Ebből a szempontból kulcsjelentőségű a kevés figyelemre méltatott *Pericles*, amely nem nélkülözi a romantikát: mintha retrospektív, nem minden nosztalgiaát nélkülöző búcsú volna a letűnt lovagi értékektől. Úgy vélem, a *Hamlet*nek van egy olyan történelmi idődimenziója is (lovagkor–reneszánsz váltás), amely eddig nem kapott kellő figyelmet, s amely még meglepetésekkel szolgálhat. Némileg kapcsolatban van ezzel az a probléma is, hogy Hamlet – mint mondod – „abban a *másik* zónában teljesen idegenül mozog” (251. o.). De mint vélekedjünk az apja halála *előtti* Hamletről? Ophelia jellemzéséről: „Udvarfi, hős, tudós, szeme, kardja, nyelve: / E szép hazánk reménye és virága, / Az ízlés tükre, mint a egy szoborhoz. / Figyelme tárgya minden figyelőnek”?

Végül: a színészeket némileg leszállítva arról a piedesztálról, melyre Hamlet emeli őket, egyetértőleg idézed Nádas Pétert: „A színészek szemében az érzékeny okosságokat szónokló Hamlet és az érzéketlen butaságokat vartyogó Polonius között nincs semmi különbség.” (246. o.) A Nádasra jellemző moralista rigorozitással szemben úgy vélem, hogy valami különbség azért van, bár nem okvetlenül morális. Nem lehet, hogy Shakespeare, a színházi ember itt megint csak nagyon bölcs, s betekintése van abba az ellentmondásba, hogy a színész, a színház érdeme nincsen okvetlenül összefüggésben a színész, a színházat művelők erkölcsiségével? Hogy az emberi tisztesség/tisztességtelenség és az ábrázolói tehetség működésének igazsága más-más, inkompenzurábilis dimenziói az emberi létezésnek? Nem lehet, hogy a színészek illúziótlan ábrázolása mégiscsak a világ bonyolultsága iránti odaadásra int bennünket?

Hát ezek a dolgok ütöttek szöveget a fejembe, remek *Hamlet*-esszédet olvasva. Remélem, nem ellentmondásnak tekinted e megjegyzéseket, hanem inspirációd eredményének és párbeszédkísérletnek. Magam úgy érzem, hogy kedvességeden és a könyv kvalitásán túl ezért az inspirációért tartozom Neked a leginkább köszönettel.

A köszönet késlekedéséért elnézést kérve, szeretettel üdvözöl

Fodor Géza

Budapest, 1996. augusztus 11.

Fodor Gézával először 1965-ben találkoztam. Az Universitas nancyi, majd párizsi fesztiváltornéjára kísértem fiatal színházi kritikusként a hajdani, legendás Egyetemi Színpad együttesét, amelynek tagja volt.

Később Szigligeten és színházi bemutatókon váltottunk néhány szót. Néha éveket nem találkoztunk, ám mindig úgy tudtunk beszélgetni, mintha dialógusunk folyamatos lett volna.

Fél évszázad leveleinek rendezgetése közben került elő ez a tizenhat év előtti levele, amit felesége, Várady Éva jóváhagyásával tesztek közzé, dokumentumként, kivételes habitusáról, moráljáról, tudásáról, stílusáról, amelyek egész életét-életművét jellemezték. Fénybe emelendő, hogy ama „külső” (világ)ügyek mellett, nem ellentétben velük, ám mintegy felülírva azokat, a „belső” ügyekhez (ez esetben az olyan iránytűművekhez, mint a HAMLET) való ragaszkodását említi élettámpontként. A róluk való töprengést pedig olyan dolgok átlátásához, „amikhez egy élet is kevés”.

Megszívlelendő az is, amit arról ír, hogy a tudásra (Hamlet tudására is), mint a végső dolgok meg nem fogalmazhatóságára érdemes figyelni. Ezt a gondolatát azért is maradandóan radikálisnak érzem, mert újabb kortapasztalatainkra is utal. Arra ugyanis, hogy a hosszú kultúraszakaszok felhalmozott „tudásai” feletti – azokat akár folyamatosan felülvizsgáló – töprengés is elkerülhetetlen.

A levele óta eltelt több mint másfél évtized tapasztalatai alapján tovább gondolható az is, amit a „Fortinbras-problémáról” ír. Mellékesnek tekintem, hogy szerintem található a szövegben utalás arra, hogy Fortinbras vissza kívánja szerezni apja birtokát. (Az utolsó jelenetben: „E tartományhoz, úgy rémlik, jogom van: / Most alkalom hí fellépnem vele...” – Arany János ford.) Lényegesebb, hogy az újabb Fortinbras-megjelenítéseket is foglalkoztatja az egykori HAMLET-írásom (1993) alapgondolata, miszerint Hamlet bukása nem a halállal, hanem akkor következik be, amikor szellemi

emberből, „wittembergi férfiúból” az elégtétel-keresés, a bosszúvágy kényszeréből „hierarchia ember” lesz, a hatalomért folytatott harc terepére lép, jogot formál a trónra, olyan küzdelembe veti magát, ahol az ő wittembergi szellemvilága nem érvényesülhet.

Fodor Géza ezt mérvadóan hozza kapcsolatba – némileg másfelől közelítve – a lovagvilág eszményeivel való ragaszkodással.

A „Fortinbras-kérdéssel” való további foglalkozások inspirációjaként idézek Zbigniew Herbert 1957-es FORTINBRAS BÚCSÚZTATÓJA című verséből: „*Így vagy úgy el kellett pusztulnod Hamlet nem voltál / életrevaló / kristály-fogalmakban hittél...*” S tovább: „*...a szavak mit érnek ugyan mit érnek / herceg...*” (Gömöri György ford.)

Herbert verse már a huszadik századközép tapasztalatai alapján született. De előre, felénk is mutat. Arra a szakadásra, amely a humanista kultúrakorszak elenyészésével alakítja a huszonegyedik század változó történelmi-művészi alapjait.

Ugyancsak mélyre látó és a ma színházára is érvényes, amit a levél arról mond, hogy „*a színész, a színház érdeme nincs okvetlenül összefüggésben a színész, a színházat művelők erkölcsiségével*”. Egyetlen példát hozok csak ennek igazolására: egy különben egyenetlen HAMLET-előadást. Zsótér Sándor közelmúltbeli rendezésében (a régi József Attila Színházban) a Színész-jelenetet a tarsulat végigfecsgei. Ám a háttérben, megindító hatást keltő fényben, szótlanutlanságul áll a csapat legidősebb tagja, hatalmas ezüst hajkoronája, varázslatos hercegnői palástja (kilencvenéves színésznő játssza), jelenlétének emblematikus ereje hirdeti, hogy valóban, „az emberi tisztesség/tisztességtelenség és az ábrázoló tehetség működésének igazsága” más és más dimenziók.

Mi mindennel ajándékozhatott volna még meg bennünket Fodor Géza, ha a sorsa engedélyezi.

Sándor Iván